

Mirko Tomasović
Zagreb

MARULIĆEVI PRIJEVODI DANTEA I PETRARKE

Pri pokušajima ocrtavanja Marulićeva kulturnog profila i književnih interesa često se s pravom polazilo od njegove lektire. Zahvaljujući popisu knjiga što ih je sadržavala njegova osobna biblioteka, a koji je popis Marulić sam sačinio, znano je da se ta lektira sastojala pretežito od antičkih auktora i crkvenih pisaca. Humanisti i talijanski književnici bili su znatno manje zastupljeni. Premda spomenuti popis ne navodi djela Dantea i Petrarke, preteča i začetnika novih literarnih gibanja koja će izmijeniti duh i smjer europske književnosti i rezultirati njezinom obnovom, nepo- bitno je da je Marulić čitao ta dva talijanska klasika. Činjenica da se očitio ponukanim da prevede neka mjesta iz njihovih remek- djela svjedoči da susret s njima nije završio na pukom udovolja- vanju čitateljske znatiželje.

Poznato je, naime, da se Marulić odlučivao na prijevode onih pisaca u kojih je nalazio ostvarenja što su odgovarala njegovim literarnim koncepcijama ili tendencijama. Tako je prevodio sv. Bonaventuru, Tomu Kempenca, etičara Dionizija Katona, tzv. Hrvatsku kroniku (verziju Ljetopisa popa Dukljanina). Vidjet ćemo kasnije da je i odbir iz Dantea (I pjevanje »Pakla«) i Petrarke (dva soneta i završna pjesma iz Kanconijera) na svoj način karakterističan. To nas upućuje na zaključak da je otac hrvatske književnosti dobro poznavao »Božanstvenu komediju« i »Rasute rime«, da je u njima otkrio stanovitih srodnosti sa svojim intimnim preokupacijama, te na eventualne teze o mogućem udjelu i tih pjesnika na njegovo kulturno i duhovno oblikovanje. Doduše, nije prvenstvena nakana ovog članka da takve teze možda dokumentira, potkrijepi, nego da informirajući o Marulićevim latinskim i hrvatskim

transpozicijama Dantea i Petrarke upozori na jedno područje njegovih književnih dodira koje su se u dosadašnjim radovima mimoilazilo ili nije uzimalo u obzir. To više što je tijekom tih radova često naznačivana i isticana Marulićeva orijentacija isključivo prema antičkim i religioznim auktorima, što je ponekad dovodilo i do jednostranih ocjena i karakterizacija. Povrh toga, Marulić je prvi u bogatoj i višestoljetnoj tradiciji naših prevoditelja Dantea i Petrarke što mu osigurava još neke u nizu prioriteta kojima je zadužio hrvatsku kulturu.

Da je tvorac »Judite« latinski prepjevao uvodno pjevanje Danteova spjeva, znanstveno je tako reći tek nedavno utvrđeno i to zahvaljujući Carlu Dionisottiju koji je taj prepjev priopćio u radu »Marco Marulo, traduttore di Dante«. ¹ Prije toga u ediciji »Inventari dei manoscritti delle Biblioteche d' Italia« (Firenze, 1924) naveden je rukopis tog prijevoda i rukopis »Davidijade« koje je posjedovala Turinska nacionalna knjižnica, ali je taj prvorazredni podatak tridesetak godina ostao bez odjeka u znanstvenoj javnosti. Dionisottijev članak važan je i zbog toga što je upozorio na postojanje manuscripta Marulićeva latinskog epa koji se već držao izgubljenim, pa je njegovo prvo izdanje uslijedilo vrlo brzo potom. ² To otkriće samo je potvrdilo Marulićevo posebno zanimanje za Dantea, jer se znalo da je u svojoj knjižnici imao djelo »Johannes Bocatius super Dantem«.

U razmatranju odnosa između Marulića i Dantea valja istaknuti i sličnu poziciju »Judite« i »Komedije« u razvoju i konstituiranju hrvatske i talijanske literature. Ti su spjevovi, najkraće rečeno, inaugurirali u jednog i drugog naroda književnost na »pučkim« jezicima i osigurali joj dignitet naspram književnosti na latinskom jeziku. Ta analogija podrazumijeva u sebi i unutarnji stvarateljski proces prilagodbe jednomu novom mediju, poetički i izražajno siromašnijem, te pomirbe dviju tradicija što su mnogo čemu bile oprečne.

Zanimljivo je da Dante i Marulić gotovo istim riječima distingviraju stihotvorce latinskog od stihotvoraca pučkog jezika: prve obadvojica imenuju kao *poete*, dok druge Dante ³ nazivlje *i dicitori per rima* (kazivači u rimama, rimatori), a Marulić ⁴ začinjavci. Objasnjavajući metaforički u predgovoru »Judite« svoj pjesnički postupak Marulić dalje ističe da je njegova priča »izvanjskimi urehami i uglajen'jem i ulizan'jem i razlicih masti čirsan'jem obnajena«, a Dante preporučuje da »svaki pjesnik treba nastojati da svoje stihove učini što je moguće ukrašenijima« (»De volgari eloquentia«, II, 1). Slični su im i neki stilski postupci ⁵ i pjesničke slike (npr. prispodoba književnog djela s brodicom, plavcom) kao i oduševljenje za Vergilija. Kritika je isto tako već davno utvrdila da i u »Komediji« i »Juditi« ima vidljivih tragova »Eneide«. Indikativno je da Marulić pri prepjevu scene susreta i Danteova prepoznavanja Vergilija

(»Inferno«, I, 64—87), koju je i daktilskim heksametrima uspio odraziti dosta dinamično, na jednom mjestu umeće stih kojega nema u izvorniku: »Arma, virum cecini, Troiae qui primus ab oris«, a to je upravo nešto preinačeni početni heksametar »Eneide«, najpoznatiji Vergilijev stih. Svoj prisni odnos prema Vergilijevu spjevu Marulić naznačuje i u preoblikovanju 108. stiha u kojem Dante apostrofira imena triju osoba iz tog spjeva: Eurijala, Niza i Turna. Uz te likove Marulić dodaje potanja objašnjenja: »fortis in armis Turnus et ipsa pii notissima nomina amoris, Nysus et Eurialus«.

Zbog svega toga nije nimalo iznenađujuće što je Marul ušao u krug prevoditelja »Božanstvene komedije« kao što nije ni slučajno da je izabrao njezino uvodno pjevanje. Osim činjenice da se to pjevanje već od davnih vremena rado uzimlje za reprezentanta spjeva zbog svoje stanovite programatske osnovice, razlozi bi mogli biti i u tome što se tu predstavlja Vergilije, slavi njegova pjesnička riječ i što ono sadržaje alegoriziranih ćudorednih naznaka. Naime, u Marulićevoj cjelokupnoj književnoj djelatnosti vrlo je uočljiva moralizatorsko-edukativna tendencija.

O samom prepjevu ne bi se moglo mnogo više reći od onoga što je do sada kazano. Marulić je sam bio svjestan svih zamki i teškoća transponiranja poezije u drugi jezik i na to je, opet prvi u nas, jasno upozorio: »Postoje neke vlastitosti jezika, od naravi tako određene, da mnoge od njih, koje su u jednome jeziku zgodne, prikladno i lijepo izražene, kad se prenesu u drugi, izgledaju izopačene i nepotpune«. ⁶ Dionisotti ističe važnost prijevoda kao dokumenta u kontekstu »sudbine« »Komedije« u Italiji onoga doba kad je kritičko bavljenje njome veoma rijetko. Utvrđuje da Marulić pristupa izvorniku s pjesničkim ambicijama, da nije vulgarizator i da prevodi po umjetničkim pravilima. Pri tome uzimlje za današnje pojmove dosta slobode: 136 hendekasilaba prenio je sa 138 heksametara. Osim toga on specifičnosti stila izvornika, što je uostalom navada u ondašnjih prevoditelja, prilagođava stilu epohe služeći se tipičnim retoričkim amplifikacijama, refleksivnim umecima ili pak parafrazira čitave stihove i slike. Na više mjesta čuti se prejaka nazočnost Marulićeva humanističkog ukusa poglavito u govorničkim intonacijama i mitološkim digresijama. ⁷ Danteov lapidaran izričaj *Poeta fui* (Inferno, I, 73) razlaže se, primjerice, na slijedeći način: *Mihi serta ferebant laurea Parnasi gemino de vertice Musae*.

Sve su te konstatacije nedvojbeno točne i Dionisottiju pripada, ponavljamo, zasluga ne samo zbog toga što je objavio Marulićev prepjev nego i stoga što mu je dao i primjerenu znanstvenu kvalifikaciju. Mora mu se svejedno zamjeriti što i on našeg pisca, poput drugih talijanskih učenjaka koji su se bavili Marulićevom latinskom književnom baštinom (Guiseppe Praga, ⁸ Francesco lo Parco ⁹) tretira kao pisca što u prvom redu pripada dalmatinskoj tradiciji koja je po njemu in ultima linea grana talijanske literature.

On doduše neće poput Lo Parca iskoristiti Marulićev prijevod jednoga znamenitog talijanskog klasika za nostalgijne uzdahe i iridentističke teze »che la Dalmazia, anche in questa, come in tutte le secolari manifestazioni di fede, di cultura, di patrio amore, non volle essere da meno delle altre *belle contrade* della comune patria italiana, a cui ha sempre sperato, come tuttora ardentemente spera, di ricongiungersi«, ali će ipak staviti do znanja: »È fuori dubbio che il Marulo, per nascita e per educazione, si trovò ad essere compreso, come scrittore latino, nell' ambito della cultura umanistica italiana, e veneziana in ispecie«.

O Dionisottijevu otkriću našu javnost informira Radovan Vidović,¹⁰ prenoseći iz rada talijanskog znanstvenika tekst Marulićeve verzije Dantea i glavne sudove o njoj. On apostrofira važnost te verzije za našu tradiciju prevođenja Dantea, a donosi, radi ilustracije i usporedbe s talijanskim izvornikom, i svoj hrvatski prozni prijevod nekoliko početnih stihova Marulićeva prepjeva. Četiri godine nakon toga vrijedan prilog poznavanju ovog predmeta daje Veljko Gortan. On ponovo objavljuje¹¹ Marulićev prepjev i to s nekoliko korekcija obrazlažući razložito Dionisottijeve manje previde u čitanju rukopisa. Gortan skreće pozornost također na neka prevodiočeva udaljavanja od originala koja su, po njegovu sudu, prije svega metrički uvjetovana. Marulić rabi daktilski heksametar, koji je bio omiljen u latinskoj humanističkoj poeziji, metar podosta težak i masivan u odnosu na talijanski hendekasilab sažetiji i življi, što je iziskivalo pridodatke i nadopjevanja. Prvi Danteov stih, da navedemo još jednu ilustraciju takvih amplifikacija koju navode i Dionisotti i Gortan:

Nel mezzo del cammin di nostra vita

pretočen je s dva heksametra:

Humanae spatium uitae concesserat aetas
iam medium tenerosque mihi subduxerat annos.

Dok je s »Humanae spatium uitae concesserat aetas iam medium« dosta vjerno odražen izvorni stih, ono »tenerosque mihi subduxerat annos« (»i bijaše mi otela mlada ljeta«) Marulić je sam iznašao ili da popuni heksametar ili pak da već na početku dade jednu tipično humanističku elegičnu intonaciju.

Svoj meritoran komentar prepjeva Gortan završuje tvrdnjom da je Marulić, unatoč tome što je prijevod slobodan, točno shvatio Danteov tekst u svakom stihu. »Premda prijevod gubi u stanovitoj mjeri konciznost Danteova pjesničkog izraza, djelomice uslijed svojega heksametarskog oblika, premda ima brojnih nadopuna i parafraza, on je u cjelini zadovoljavajući«.¹²

Marulićeva latinska transpozicija Petrarkine kancone »Vergine bella, che di sol vestita« otprije je bila poznata, jer je, kako smo već naveli, objelodanjena 1516, a poslije ju je ponovo tiskao s drugim latinskim stihovima Milivoj Šrepel.¹³ Međutim, ona nije pobudila veće zanimanje naših znanstvenika koji su se bavili hrvatskim petrarkizmom. Činjenica da je Marulić posvetio prijevod svojemu prijatelju Jeronimu Papaliću, da je njegov životopisac Franjo Božičević-Natalis istu pjesmu preveo na hrvatski¹⁴ govori da je pjesnik Laure bio na cijeni u splitskom humanističkom krugu. Jedan drugi naš humanist izvan tog kruga i nešto stariji od Marulića (Ivan Česmički) posvećuje Petrarkinu grobu zanosni epigram. Kad se tome doda da Šiško Menčetić, lirik iz prvog naraštaja hrvatskoga umjetničkog pjesništva, slobodno adaptira veoma popularni sonet¹⁵ iz Kanconijera, da isti pjesnik parafrazira i umeće u jednu svoju pjesmu pet stihova iz završne kancone, onda se može tvrditi da je veliki talijanski pjesnik k nama dolazio i izravno a ne samo preko njegovih napuljskih oponašatelja, preko tzv. cariteanskog petrarkiziranja.

Petrarkina pjesma, što je u Hrvata doživjela čak šest prijevoda¹⁶ (Marulića, Božičevića, Premude, Tresić-Pavičića, M. Pavlića, Čale), zasigurno je Marulića privukla svojim religioznim obilježjima. Ona je, da se poslužimo riječima F. Čale, »u određenim elementima svoje strukture kršćanska molitva bogata doktrinarnim biblijskim ili liturgijskim reminiscencijama«, a to je i jedan od razloga njezine izuzetne popularnosti, posebice u ono doba. Tadašnji brojni interpreti i tumači Kanconijera u hvali te pjesme izjednačavaju se s Carduccijem koji je nazivlje »bellissima tra le belle«.

Marulić je očito intenzivno čitao Petrarkine »Rime sparse«. To se vidi i po tome što su dva stiha iz njegove pjesme »Carmen de doctrina Domini nostri Jesu Christi pendentis in Cruce« nepobitno odjeci tih rima, kako navodi Lo Parco u temeljitom, iscrpnom i nedvojbeno znalačkom (ako mu se oduzmu stanovite politikantske egzaltacije) osvrtu¹⁷ na Marulićevu latinsku interpretaciju kancone »Vergine bella«. No, i u tom se slučaju mogu naznačiti neki paralelizmi između našega i talijanskog pjesnika. I jedan su i drugi pisci prijelaznog razdoblja, humanistički načitan i zadojeni, odlučni da jednu novu viziju svijeta i misaonu orijentaciju, koje im je nudila antička kulturna baština, ukomponiraju u svoje kršćansko opredjeljenje. Osim tih dilema i sudara na liniji medijevalno-humanističko, podudaraju se i u domoljubnoj gorljivosti, te u vergilijanskoj sastavnici njihovih latinskih spjevova. Tko zna, možda je i Marulićev entuzijazam za rimske spomenike, koji je urodio za našu povijest veoma korisnim¹⁸ djelom »In epigrammata priscorum commentarius«, potekao od Petrarke.

La Parcova podrobna raščlamba pokazala je da je Marulić i ovom zgodom radio na prijevodu ambiciozno i pomno, ali da mu

pri tome postupak nije bio jedinstven. Kako kaže Carducci,¹⁹ ova je Petrarčina kancona u prvom dijelu pohvala, himna, dok je u drugom dijelu elegija gdje se pjesnik kao pobožan čovjek i kršćanin skrušeno moli za milost i dobru smrt prelazeći postupno u konfesionalni, osobni ton. Marulić je u prvoj fazi pjesme bliži izvorniku (s obvezatnim amplifikacijama i parafrazama na humanistički način). Kasnije se sve više od njega udaljava, gotovo bi se reklo stvara pjesmu na temelju pjesme. Njegova načitanost i poetska orijentiranost i ovdje su imale presudan utjecaj. Prepoznavajući predloške nekih Petrarčinih stihova u srednjovjekovnoj latinskoj religioznoj poeziji i crkvenim tekstovima, on često preoblikuje te predloške, te svojoj verziji daje u većoj mjeri asketsko-pokajničkih elemenata. Rezultat toga je znatno prekoračivanje broja stihova originala: u Petrarke 137, u Marulića 176. Proširivanje je i preinačivanje, dakle, mnogo obimnije negoli je bilo pri prijevodu Dantea. Međutim, valja napomenuti da je ovaj put Marulić bio suočen s još težim problemima. Dok mu je poetska kompozicija prvog pjevanja »Pakla« poradi stanovite deskriptivnosti i epske naracije dopuštala kakvu-takvu paralelnu heksametersku pratnju, Petrarčina je kancona, u kojoj uz jedanaesterce ima i 33 sedmerca, zbog liričnosti, izrazite emocionalnosti, gradativnosti, brojnih enjambemata i esklamativa za takvu versifikaciju mnogo manje pogodna. Za primjer Marulićeva prevoditeljskog tretmana izabrali smo posljednju kiticu. Pored izvornika i latinskog prijevoda donosimo, da bi bilo zornije, i najnoviju i najbolju hrvatsku verziju tih stihova:

Il dì s'appressa, e non pòte esser lunge,
 sì corre il tempo e vola,
 Vergine unica e sola,
 e 'l cor or coscienza or morte punge.
 Raccomandami al tuo figlioul, verace
 omo e verace Dio,
 ch'accolga 'l mio spirto ultimo in pace.

(Petrarca)

Aduentat suprema dies, discrimine paruo
 A gelido durae limine mortis abest.
 Sic properant anni, fugit aetas, tempora semper
 Praepetibus pennis irrequieta volant.
 Interea stimulis mea mens agitur amaris
 Conscia delicti iustitiaeque memor.
 Ah tu, diua, omnes vincens pietate fideque,
 Quascunque aetherii continent aula poli,
 Me commendatum, mater mitissima, nato
 Redde tuo; precibus annuet ille tuis.

Ut quem credentes hominemque deumque fatemur,
Hic felix adsit propiciusque mihi,
Et cum finis erit, caelestia limina pandat
Egredienti animae spirituique meo.

(Marulić)

Dan se već bliži i daleko nije,
vrijeme protječe, leti,
Djevice, stvore sveti,
i čas mi savjest, čas smrt srce bije.
Sinu me svom spomeni u svemiru,
pravom čovjeku-Bogu,
da duh mu mogu-predati u miru.

(Čale)

Prvo što nam upada u oči veliko je prevodiočevo nadodavanje: Petrarkina četiri hendekasilaba i tri sedmerca te elegantne strofe, u kojoj je u molitvenoj inkantaciji na stanovit način kondenzirana bit cijele pjesme, Marulić razvlači čak kroz 14 heksametara i pentametara. Odmah se na početku *il di* (dan) prevodi s *dies suprema* što se u izvorniku podrazumijeva iz konteksta, drugi stih »*si corre il tempo e vola*«, koncizan i petrarkesno sjetan, dan je kroz dužu enumeraciju, kempenski artikuliranu: *Sic properant anni, fugit aetas, tempora semper praepetibus pennis irrequieta volant*. Slijedeći stih »*Vergine unica e sola*«, esklamativna spona čitavoga tog pjesničkog mjesta, nije direktno transponiran. No, nešto se poslije javlja *mater mitissima*, litanijski apelativ. Ostali stihovi doživljuju još veće kvantitativne promjene, veza s izvornikom tek se nazire, a prevoditelj izgrađuje vlastiti dočetak pjesme kao da u prijevod želi unijeti još jače elemente osobne inspiracije, inspiracije što je omogućila da se prijevod pretvori u uspjele poetsko latinističko ostvarenje s vještim i melodioznim *distisima*, »*il più perfetto ed elaborato componimento latino di lui*«, kaže Lo Parco.

Izim u latinske Petrarku je Marulić prevodio i u »*verse harvacke*«, što je utvrdio valjanom dokumentacijom u najnovije vrijeme Hrvoje Morović.²⁰ Tu spoznaju ne bi smjeli mimoilaziti znanstvenici koji slijede »*sudbinu*« Petrarke u starijem hrvatskom pjesništvu. I ti prijevođači, osim toga, govore protiv onih što su htjeli nametnuti mišljenje da je Maruliću latinski »*la lingua materna*«,²¹ a da je stvaranje na hrvatskom za njega bio sporedan dio književne djelatnosti, lišeno pravih pjesničkih ambicija i manje više iznuđeno.

Oni potvrđuju, jednostavno rečeno, da je Marul hrvatski jezik držao podobnim da se na njemu izrazi suptilna poezija velikoga firentinskog lirika. Riječ je o prijevodu soneta »*Poi che voi et io più volte abbiam provato*« i »*I' vo piangendo i miei passati tempi*«,

koja oba imaju izrazito duhovno-meditativno obilježje, obilježje odricanja od zemaljskih zabluda, a potonji je smješten u Kanconijeru neposredno ispred kancone »Vergine bella«. Marulić napušta sonetni oblik rabeći tipično svoje dvostrukosrokovane dvanaesteračke dvostihe; njegova je verzija zvukom, fakturom, pjesničkim izražajnim sredstvima dosta daleko od Petrarke. Što se tiče vjernosti smislu, prijevod prvoga je gotovo doslovan, mnogo doslovniji od drugih naših prijevoda »Rasutih rima« u tom razdoblju, a i broj je stihova identičan. Navest ćemo za potkrepu prva četiri stiha talijanskog teksta i njegova hrvatskog prijevoda:

Poi che voi et io più volte abbiám provato
come 'l nostro sperar torna falace,
dietro a quel sommo ben che mai non spiace
levate il core a più felice stato.
Pokolu i ja i vi jesmo iskusili
da svit stanovit ni, ki smo okusili,
Dvignimo jur misal na ono dobro, ko
tko bude dostigal, blažen će bit uto.

U transpoziciji drugog početne je dvije kitice Marulić primjerenno pratio, a iza toga je proširivao i nadopjevavao, pa i ovdje ima (šest) stihova više nego u Petrarke. Tako potpuno »na svoju ruku« umeće dvije slike iz Biblije, frekventne u srednjovjekovnim skrušeničkim pjesmama:

Dopust' mi takovu milost mene mileć
razbojnik kakovu pria na križ viseć,
Ali grišnica ka noge tve suzami
umiv celov jim da utiruć kosami.

Zanimljivo je da se u posljednjem stihu opet čvrsto vraća izvorniku:

Tu sai ben che 'n altrui non ò speranza.

(Petrarca)

Sam si ti, ini ne, sve moje ufanje.

(Marulić)

Preostaje zaključiti, dakle, da su i prijevodi ovih dvaju soneta i po izboru i po prevoditeljskim značajkama nalik Marulićevim prijevodima o kojima smo govorili u ovom članku, što je još jedan od dokaza da je njihovo auktorstvo neosporno.

Držimo na kraju da Marulićevi prijevodi iz »Božanstvene komedije« i Kanconijera zavređuju veću pozornost hrvatske znanosti koliko u svrhu stvaranja potpunijih spoznaja o ocu naše književnosti, toliko u svrhu proučavanja »sudbine« tih velikih svjetskih pjesnika u hrvatskoj kulturi, u kojoj su svaki na svoj način imali znatnih odjeka i tragova.

BILJEŠKE

¹ Miscellanea di scritti di bibliografia ed erudizione in memoria di Luigi Ferrari, Olschki, Firenze, 1952.

² U Zagrebu 1954. u ediciji »Stari pisci hrvatski«, uredio Josip Badalić.

³ U »Vita nova«, poglavlje XXV.

⁴ U posveti »Judite« don Dujmu Balistriliću.

⁵ V. T. Maroević: Marulova plavca nova, predgovor knjizi »Marko Marulić: Plavca nova«, NZ *Marko Marulić*, Split 1971.

⁶ Marulić to govori u popratnom tekstu uz svoj latinski prepjev Petrarckine kancone »Vergine bella«, tiskan u moralno-didaktičkom spisu *Evangelistarium* (Mleci, 1516). Citat iz članka Radovana Vidovića »Marulićev prepjev Dantea«, *Mogućnosti*, 4, 1956.

⁷ U prijevodu susrećemo čitav niz imena iz mitologije koje Dante ne spominje: Saturnus, Parnasus, Musae, Camenae, Tartareus, Dis, Manes...

⁸ »Poesie latine inedite di Marco Marullo da Spalato«, *Archivio storico per la Dalmazia*, vol. XXI, fasc. 126, Rim 1936.

⁹ »La canzone della Vergine di F. Petrarca della secolare ammirazione al singolare omaggio di M. Marullo«, *Archivio storico per la Dalmazia*, vol. XI, fasc. 63 i 64.

¹⁰ V. bilješku 6.

¹¹ »La version latine du I-er chant de la Divine Comédie par M. Marulić«, *Studia Romanica et Anglicana Zagrebiensia*, 9—10, 1960.

¹² Citat je prijevod iz Gortanova rada što je napisan na francuskom.

¹³ *Grada za povijest književnosti hrvatske*, II, 1899.

¹⁴ »Pisan alit molitva gospodina Frančiska Petrarke od dive Marije bogorodice pričiste, po Frani Božičeviću u veras čestito stumačena«. Kukuljević je držao da je taj prijevod rađen na temelju Marulićeva latinskog prepjeva. Tomo je Matić međutim dokazao (»Božičevićev prijevod Petrarckine kancone«, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, IX, 1920) da je Natalis prevodio iz originala.

¹⁵ »Benedetto sia 'l giorno, e 'l mese, e l'anno«.

¹⁶ Frano Čale: »Posljednja pjesma Petrarckina Kanconijera«, *Kolo*, 11, 1970.

¹⁷ V. bilješku 9.

¹⁸ Po tome što su u njemu komentirani i solinski natpisi. Te je natpise objavio Ivan Lucić u knjizi »Inscriptiones Dalmaticae« (Mleci, 1673).

¹⁹ »Le Rime di Francesco Petrarca di su gli originali«, Firenze, *Sansoni*, 1899.

²⁰ V. njegovu knjigu »Sa stranica starih knjiga«, Split, 1968.

²¹ U studiji spomenutoj u bilješci 8.